

Történeti Fotótár

Napjainkban megszorodtak a közgyűjtemények, magángyűjtemények fényképanyagaira támaszkodó nyomtatott kiadványok, folyóirat-publikációk és internetes közlemények. Az örvendetes tendenciát látva csak azt kívánhatjuk, hogy ezek között egyre gyakrabban találkozhatunk olyanokkal, amelyek a fotográfiákat, nem csupán az írott szöveg mellékleteként, egyfajta járulékos illusztrációként, hanem valóságos történeti forrásként, múltunk vizuális-dokumentumaként kezelik.

Mi is ezt a célt tűztük magunk elé. Publikációink egyszerre kívánnak szólni a fényképekkel elmesélt történetről, illetve a fényképek történetéről.

Rovatunkban a Történeti Levéltár fotóiból válogatunk. Ebbe a gyűjteménybe egyrészt a politikai rendőrség által begyűjtött, reprodukált, készített fényképek, másrészt a levéltár új szerzeményei tartoznak.

Müller Rolf:

A forradalom emlékalbuma

Múltunk egy adott eseményéről írott források, szóbeli visszaemlékezések, képzőművészeti alkotások, különféle régészeti leletek informálnak minket, ugyanakkor majd másfél évszázada számos esetben rendelkezésünkre áll az egyidejűleg rögzített képkocka. Tudjuk, miként a papírra rögzített szöveg, úgy a fényképek is manipulálhatók, mégis azt mondhatjuk, hogy egy fotó a múlt egy darabjának valóságos lenyomata. Az objektivitásba vetett hit a fotográfiák személyes és történeti értékét egyaránt emelte, emeli.

A fénykép nem egyszerűen forrás, hanem használati tárgy is, különböző funkciókat rendelnek hozzá, miközben számos olvasata, jelentésrétege képződik.

A fotók magán „felhasználása”: az emlékek felelevenítése, azok újbóli gondolati átélése, ezért raktározzuk el előszeretettel életutunk fontosnak vélt állomásainak, jeleneteinek vizuális lenyomatait. A személyes élmény ösztönözte képalkotás tárgya minden esetben a minket körülvevő emberi, természeti, vagy épített környezetet.

A történelem viharai következtében néha ez a személyes élmény egyben a társadalom, a nemzet közös történetének sorsfordító eseménye. A felvétel ebben az esetben már több mint magántörténelmünk képkockája, történeti forrássá válik, egy szélesebb kör által közösen megélt történet képi dokumentuma.

Elmúlt félszázadunk legnagyobb hatású eseménye az 1956-os forradalom és szabadságharc volt. Súlyát, jelentőségét az események formálói, szemlélői egyaránt érezték. Hazai és külföldi fotóriporterek napról napra rögzítették a forradalom „filmjének” képkockáit, amelyek aztán bejárták a világot, a külföldi lapok több oldalas képriportokat közöltek az októberi-novemberi magyarországi eseményekről. Idehaza ellenben a forradalmi sajtó technikai, anyagi helyzetéből és a szerkezeti adottságaiból (nyugati mintájú képeslapok hiánya) következően csak kevés fotó-illusztrációval találkozhatott az olvasó. Ezt az információhiányos állapotot részben kompenzálta az utcát fényképezőgéppel járó amatőr-fotósok, fényképészmesterek tevékenysége, illetve az, ahogy felvételeik kézzől-kézre terjedtek. Sokan gyűjtötték, cserélték, majd kollegáiknak, barátaiknak, rokonaiknak mutatták be a forradalom vizuális történetének egy-egy darabkáját. Ugyanakkor arra is volt példa, hogy egy műteremmel bíró fotográfus boltja kirakatában helyezte el fényképeit, megosztva így a szélesebb közönséggel képi információit.¹

A fényképek hivatása a bukás utáni években sem szűnt meg. Nyugaton a forradalom emlékének hordozójává váltak, illetve egyfajta ellensúly-propagandát képeztek azzal a hivatalos ideológiával szemben, amely itthon az 1956-os eseményeket ellenforradalomként kezelte.²

Az '56-os fotók felhasználásának újabb fejezetét nyitotta meg a megtorlás időszaka.³ 1956 végétől a politikai rendőrség (Belügyminisztérium Országos Rendőr-

főkapitányság Politikai Nyomozó Főosztálya) nyomozói megkezdték a forradalom képi dokumentációjának összegyűjtését, a „bizonyító anyag” összeállítását. A jórészt a világsajtóban közölt fényképek reprodukálásán túl hajsza indult a hazai felvételek után. A Magyar Távirati Iroda munkatársai által fotografált képeket lefoglalták, de felkeresték boltjaikban a fényképészmestereket és minden olyan személyt, akiről tudomást szereztek, hogy az október-novemberi napokban fényképezőgépet használta. A begyűjtött/lefoglalt fotók a vizsgálatok, illetve az azokat követő perek során a politikai rendőrség kezében „az ellenforradalmi tevékenység” felderítésének, majd bizonyításának egyik hatásos segítőjévé, egyben a politikai *hatalom* eszközévé váltak.⁴ Az Európában majd százéves múlttal büszkélkedő bűnügyi személyazonosítás⁵ történetének a magyar forradalmat követő időszak önálló, szomorú fejezetét képezi.

Az állambiztonsági irattárba került '56-os felvételek legnagyobb kompakt gyűjteménye a 156 db fekete-fehér papírképet tartalmazó fényképalbum.⁶ Ismeretlen „szerkesztője” minden bizonnyal saját felvételeiből szerkesztette meg albumát, s ezeket egészítette ki mások fényképeivel. Egyrészt erre enged következtetni a felvételek méretbeli, minőségbeli eltérése: láthatóan házilag előhívott és kidolgozott képekről van szó, többségük 65x95 mm körüli, fényes papírra nagyított, illetve féltucatnyi nagyobb méretre vágott vintázs, ezekből egy 89x117 mm-es nagyítás a többitől eltérő matt papíron, hátulján kézzel írt feljegyzéssel. Másrészt a fotók megkomponálásában érezhető sajátosságok is több alkotót sejtetnek.

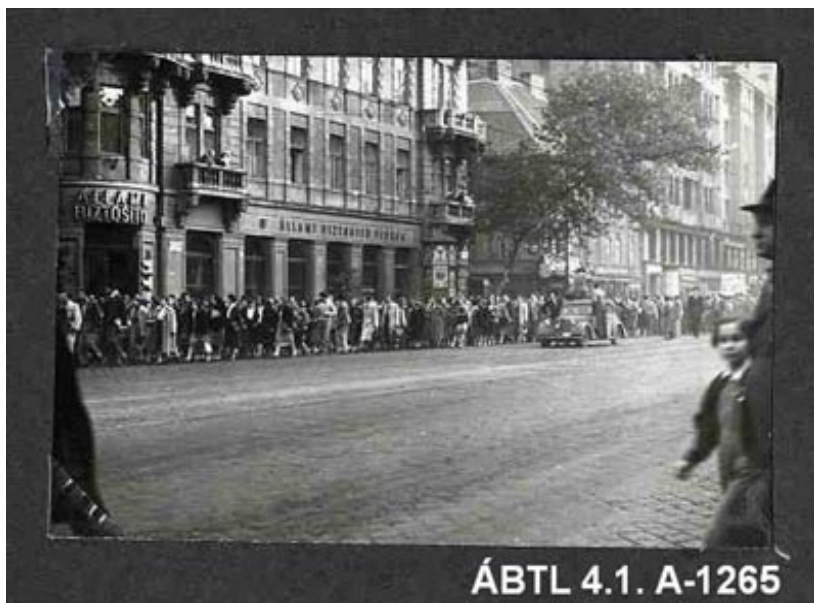
Mindjárt az album belső oldala gyönyörű példája az emlékező abbéli igényének, hogy az általa megélt eseményeknek, az 1956-os forradalom és szabadságharcnak, méltó emléket állítson.

A kézzel festett borítón a forradalom szimbóluma a Kossuth-címer látható, a babérágakat nemzeti és gyászszalag fonja egybe. A nagy műgonddal elkészített kezdőlap, s majd, mint az itt közölt válogatásban is látható, a fotók kronologikus és időnként tematikus csoportosítása, a képeit átgondoltan rendszerező személyről vallanak. (Az album alkotója a fekete fotókarton lapokra minden esetben több felvételt

ragasztott fel. Néhol az egész oldalt közöljük, bizonyos esetekben kiemelünk egy-egy felvételt.)

Az első 9 darab felvétel október 23-án a Károly körút – Bajcsy Zsilinszky irányában haladó egyetemistákat örökítette meg. Még ha a fotós a tüntetőktől távol helyezkedett is el – célja az volt, hogy minél jobban érzékeltesse a tömeg nagyságát – jól láthatók a lengyel-magyar barátságot éltető transzparenszek, sőt egy a felvonulókat filmező forgatócsoport is, mely gépkocsin kíséri a menetet.

A következő „tematikai rész” már az október 23. utáni napok eseményeit, elsőként a szimbólumrombolásokat eleveníti fel. Nyomon követhetjük a Sztálin szobor viszontagságait: szétdarabolásának stációját. A szobor ledöntése után sokan jártak csodájára a Felvonulási téren árválkodó, nemzetiszínű lobogóval kiegészített csizmáknak, amelyről aztán fényképek, filmfelvételek készültek. Az itt látható fotó nemcsak az „új forradalmi műalkotást” mutatja meg, de jól látható a tribün még sértetlen állapotban lévő dombormű sora is. További felvételek örökítették meg a még 23-án este a Blaha

Lujza térre vontatott korpusz leválasztott fejrészét. A torzó, illetve annak időközbeni díszítése ugyancsak nagy érdeklődésre tartott számot, nem véletlen, hogy egy adott időben, vagy kis időeltolódással többen is fényképezték ugyanazt a jelenetet. Híressé vált Rolf Gilhausennek a Stern fotóriporterének képe, amelyen látható, ahogy az útjelző táblával és egy odavonszolt vörös csillaggal feldíszített Sztálin-fejet körülvevő tömegből egy férfi kilép és megvetését nemcsak verbálisan mutatva ki, leköpi a szobor maradványt.⁷ A Történelmi Levéltár új szerzeményi anyagában ugyancsak található egy felvétel, ezen egy acélsisakot viselő tizenéves gyermek áll a szobor fején.⁸ Az albumba került kép (a lapon jobb oldalon lent) pedig nem sokkal a fiúcska „akciója” előtt/után készülhetett, hiszen a bábéskodók között még feltűnik ugyanaz a napellenzős sapkát viselő, zakós férfi. Természetesen a szobor 56-os pályafutásának utolsó állomása, az Akácfa utca sem maradhatott ki a gyűjteményből. Még november első napjaiban is hallatszott a kopácsolás a Rákóczi út mellékutcájából, ahol fészítették, kalapálták a megmaradt részeket.⁹ Mindezt az szemlélődők, egy-egy emlékdarabkára áhítózők csoportjával övezve.

A gyűlölt jelképek elleni fellépésnek egyik másik jellegzetes formája a könyvégetés volt. Az október végi napokban a belváros számos pontján lángoltak fel a szocialista/szovjet irodalom-máglyái. Már 24-én füstölgő irathalmok borították a József körút elejét, a Szabad Nép székháznál, majd a Lenin körút és a Szófia utca sarkán kaptak fel a lángok, s ugyanez történt a Váci utcában is. A forradalom első óráiban elérte a népharag a Horizont könyvesbolt nagykörúti raktárát, majd az Astória környéki harcok lecsendesedésével a Kossuth Lajos utca és a Semmelweis utca sarkán álló bolt sem menekülhetett. Az október utolsó napjaiban folyt könyvégetésről 6 db felvétel árulkodik. A papírlapokban bokáig járó emberek mellett külön figyelmet érdemel egy különleges, beszédes pillanat: a lángok nyaldosta könyv halomból kitekint a nép nagy vezére. Portréja már körbeégett, de az utolsó leheletig tartja magát a végzetes tűzben.

A következő csoportba az október 25-ei Kossuth Lajos téri sortűz után és a Margit-hídnál fotografált képek tartoznak. A két eseménysort itt a fényképek minősége forrasztja egységbe. Véltetően közel egy időben készültek, vagy lettek lenagyítva. A parlamenti felvételek kifejezetten életlenek, de így is felismerhetők a Rákóczi-szobor és a metróépítkezés felvonulási épülete mögött fekvő áldozatok. A sortűz utáni döbönt csend pillanatai ezek, s a homályosság, a sötétség csak tovább fokozza a szomorú hangulatot. Talán a történetek követő kábulat, vagy félelem remegtette meg a fotós kezét, aki nem figyelt a beállításra, a képek megkomponálására. Más volt a helyzet pár utcával messzebb a Margit-híd budai hídfőjénél. A negatív megkarcolódott és a nagyítás ebben az esetben sem sikerült túl jól, de a Liptay utcai ház erkélyéről fotózott távlati kép, mint kompozíció tökéletes. A hidat lezáró T-34-es harckocsikkal szemben meggyőző ellensúlyt képez a Przemysl- emlékmű. Már-már úgy érezzük: a bronzoroszlán bármelyik pillanatban megindulhat és szétkergetheti, vagy egy legyintéssel a Dunába sodorhatja a számbeli fölényben lévő vasszörnyetegeket.

A fotógyűjtemény nagyobb része (több mint 100 db felvétel) a pesti belváros jellegzetes forradalmi helyszíneit mutatja be, így – hasonlóan más 1956-os tematikájú fényképkollekciókhoz, szerzői felvételekhez – itt is csak kevés külvárosi és budai helyszínnel találkozhatunk. Éppen ezért 1956 nagy virtuális „képtárának” megbecsült részét képezik az ilyen ritkán megörökített pillanatok (mint pl. a szovjet T-55-ös páncélos a város külső övezetében, vagy a gyertyagyújtás a Szent Imre szobornál a Móricz Zsigmond körtéren október végén).

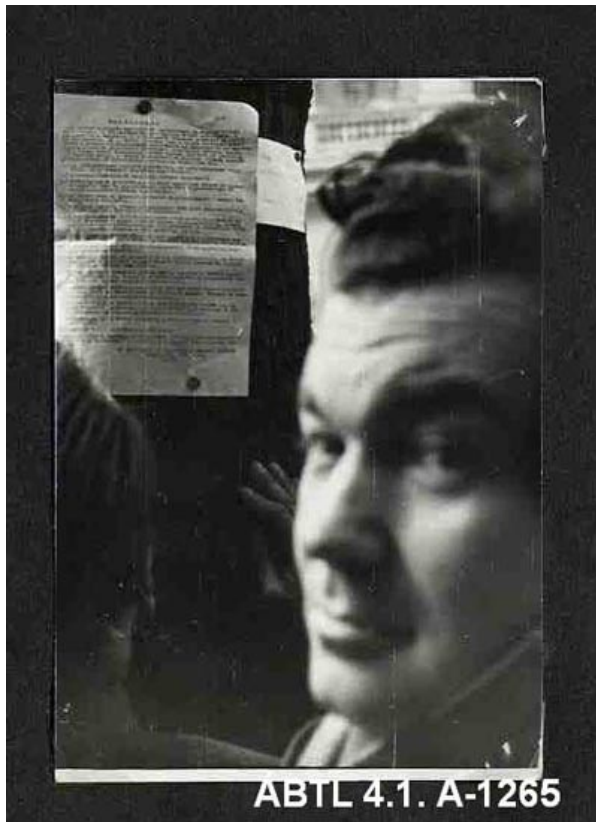

ÁBTL 4.1. A-1265

A forradalom napjaiban a pesti házak falán, kirakatokban, hirdetőtáblákon, fatörzseken megjelent rölapok, ragaszok, karikatúrák, festmények nagy tömeget vonzottak és a roncsokra pingált feliratoknak is szinte állandó közönsége volt. Több ilyen jellegzetes belvárosi életképet kapott lencsevégre az ismeretlen fényképész: „Ruszki haza! Sürgősen” olvasható a kilőtt szovjet csapatszállító járművön, „Generálozva”, „MEO I” krétafelirat látható egy másikon az Akácfa utcában. Más alkalommal az olvasásban megzavart férfi az exponálásakor a kamera felé fordult. A nem várt fordulat következtében a kép egy új hangsúlyos elemmel bővült. Eredetileg megválasztott tárgya a háttérben maradt, felismerhetően (az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem október 22-i nagygyűlésének 14 pontos határozata), az előtérben a véletlen szülte, „hívatlan” szereplője, ismeretlenül.

ÁBTL 4.1. A-1265

A harcok lecsendesedésével a főváros lakossága ellepte a körutakat, az emberek beszélgettek, információkat cseréltek egymással, bámulták a sérülést kapott házakat, meggömbült fémhalmazzá vált harceszközöket, a lángoló járműveket. Újra megindult az élet. A kényszerpihenőre ítélt Múzeum körüti villamosok mellett tömeg kígyózik és a Corvin köz felkelők egy csoportja időt szakíthat az újságolvasásra.

ÁBTL 4.1. A-1265

ÁBTL 4.1. A-1265

Az emberek szöba elegyedtek a forradalom mellé állt honvédekkel és gyakran a szovjet kiskatonákkal. A Kossuth-címerrel, nemzeti zászlóval megjelölt tankok körül kialakuló embertömeg mindennapos látvány volt. Itt egy magyar honvéd a tank körül csoportosuló járókelők tömegéből kiemelkedve, mintegy fittyet hányva a körülötte csoportosulókra, nagy nyugalomban olvassa az Obersovszky Gyula lapját, az *Igazságot*.

A „pesti utca” nemcsak a nyugodt, békés, sokszor megmosolyogtató pillanatok helyszíne volt, hanem tere a borzalomnak, az emberi és anyagi pusztulásnak. Ennek megfelelően az album is a város sebeinek: a belövést kapott lakóházaknak, a széttroncsolódott járműveknek, a kilőtt harceszközöknek és az áldozatoknak: a temetetlen, mésszel leöntött, összeégett halottaknak a sajnálatosan gazdag képi-dokumentációja.

A megrázó képek sorozatából külön figyelmet érdemel, egy a harcok fiatal áldozatáról készített fotó-összeállítás, amely mellé kézzel írt lap került, rajta Szentkúti Ferenc a pesti srácnak emléket állító hőskölteménye.

Egy pestisrác:

Te napközibers nevelkedett apró kamasz,
Te kinek élete mindössze, vagy tizenöt sivar tavasz.
Te, kiből már az á,b,c.-vel tanulták az ideológiát,
a spanyol tankok vad tüzébe, szentel a szabadság dokit,
a tankok acélpáncélzatában sem remegett meg nyengekered,
Bátran markoltad meg a géppisztoly nyelet,
És sártod rajuk a fűzet.
Kicsiny síved lán összezezent,
De lábod bátran szaladt,
Kézedből biztos íben repült,
A berrines palack.

Te pestisrác, Te hősök hőse,
Ontottad drága véredet,
S a kintok szent szabadságban,
Megkaptad érte bérédet.
Te kicsiny bajtárs! esküszünk!!
Hogy megvédjük ad a drága bért,
Nert nem lehet, hogy kicsiny síved,
Miába ontó anyagi drága vért.

Te pestisrác!
Te napközibers nevelkedett apró kamasz,
Te kinek élete mindössze vagy tizenöt sivar tavasz,
Te kinek a drága életet, hazáért így adtad oda.
Amíg magyar él a földön, nem feledünk el seha.

ÁBTL 4.1. A-1265

ÁBTL 4.1. A-1265

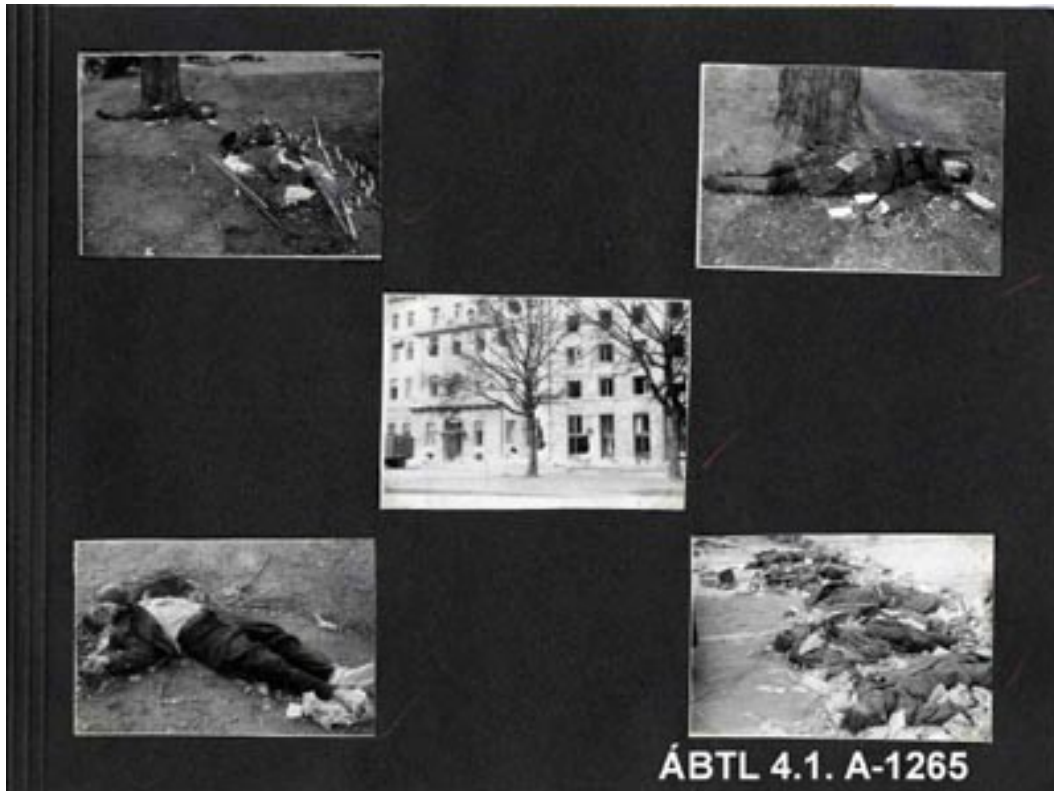
A versben megidézett pesti srác pár oldallal később eleven, kissé megfáradt harcosként tekint ránk. A gyűjtemény talán legnagyobb hatású fotóján egy középiskolás korú fegyveres áll a József körúton, balra mögötte a Kilián laktanya leomlott sarka és a legvéresebb harcok színhelye, a Corvin-köz bejárata látható. A teljes fegyverzetben lefotografált fiatal elmosódott vonásainak „köszönhetően” az ismeretlen pesti srácot eleveníti meg, egyfajta vizuális emlékműve a forradalom és szabadságharc névtelen hőseinek.

A kis- és nagykörút romos épületeit (az Astóriánál, a Kálvin téren, a Blaha Lujza téren, a Baross utcánál, a Corvin köznél) a Szabad Magyar Rádió homlokzatát, a leomlott Divatcsarnokot igaz, majd minden 56-os amatőr fotós megörökítette, mégis így csokorba kötve a mérhetetlen pusztítás, a város szenvedésének mementójaként állnak előttünk.

Az épített környezet romlásának képsorait meg-megszakítják az utcán fekvő halottokról, illetve az október 30-ai Köztársaság téri eseményekről készített fényképek (ez utóbbiak 30 feletti darabszámban). A gyűjtemény utolsó lapjait pedig már teljes egészében az ostromot követő lincselés áldozatairól és a pártházról készített fotók uralják, kiegészülve a szovjet katonák összeégett, mésszel leöntött tetemeit bemutató felvételekkel. Ezek a kollekció sajátos (záró)fejezetét képezik, valamelyest el is különülnek így a forradalom többi képkockájától.

Végül pedig egy felvétel: a levert város távlati képe. Nem más, mint a bukás, a forradalom eltiprásának jelképe. A (valószínűleg) november 4. után Csepelről felszálló füstfelhő a város felett gámszlepkelként terül szét.

Ez a gyűjtemény nem az egyetlen, a forradalom napjaiban, vagy azt követően összeállított fényképalbum. Hasonló található a Budapest Fővárosi Levéltár (BFL) őrzésében. A MÁVAG-nál dolgozó Fettich László a saját maga és munkatársai által készített felvételeket egy nagyalakú kockás füzetbe ragasztotta, s ezeket aláírásokkal látta el. Ez egyrészt 148 db, többségében a VIII. kerületi harcok színhelyeit megörökítő felvételt, másrészt egy százas darabszámú röplap és kiáltvány gyűjteményt tartalmaz. Fettichet 1957. január 23-án tartóztatták le izgatás vádjával, az albumot pedig bűnjelként használták fel perében. (A Budapesti Fővárosi Bíróság 1957. június 19-én 1 évi börtönbüntetésre ítélte.) Hasonló sorsa jutott a műegyetemisták gyűjteménye is. A forradalom idején mérnökhallgatók egy csoportja gyűjtőakciót végzett, amelynek során nagy mennyiségű fényképfelvétel került birtokukba. Később Beke Tibor építész mérnök hallgatónál folytatott házkutatás során 133 darabot ezekből lefoglaltak. A dokumentumgyűjtésben résztvevőket (Bekén kívül többek között Széll Sándor műegyetemi tanársegédet, illetve Teuchert Józsefet, a Hunnia Filmstúdió gyártásvezetőjét) példátlan szigorú büntetésben részesítette a fővárosi bíróság.¹⁰

Míg a BFL-nél lévő gyűjtemények „története” ismert, addig az itt fellapozott album eredetéről, készítőjéről, „felhasználásáról” egyelőre semmit sem tudunk. Egyetlen árulkodó nyom maga a jelezet: A-1265, azaz az ún. A-sorozatba, az állambiztonsági munka háttéranyagai közé sorolták. Azonban ellentétben az állambiztonság által összeállított képes dokumentumgyűjteményekkel, ez személyazonosításra alkalmatlan volt, hiszen a kis méretű nagyításokon csak nehezen ismerhetők fel a jelenlévők (kivétel talán csak a röplapolvasó férfi) és az ideológia harcban is hatásosabbnak bizonyultak a többnyire nyugati lapokból és filmfelvételekből reprodukált felvételek, amelyek a szereplőiket jól láthatóan, riportszerűen, az „ellenforradalmi” cselekményük közben mutatták be. A legvalószínűbb, hogy terhelő bizonyítékként foglalták le egy nyomozás során, s tulajdonosát – amennyiben fel tudták deríteni személyét – bizonyosan nehéz helyzetbe sodorta. A forradalom után félve a következményektől sokan megsemmisítették negatívjaikat, elégették papírképeiket. A sors furcsa fintora, hogy ez az értékes gyűjtemény talán éppen a politikai rendőrség dokumentumok utáni hajszájának következtében maradt fenn, maradt meg épségben.

Az albumot övező sok kérdőjel ellenére egy bizonyosságunk lehet: készítője elérte célját. Miközben az 1956-os forradalom és szabadságharc történetét az általa megélt események képkockáival mesélte el, emléket állított, amely fél évszázad múltán is emlékezésre készíti mindazokat, akik fényképeit „olvassák”.

¹ Egy vizsgálati dossziében olvasható, hogy Reich Jenő János budapesti fényképészmeister 1956. október 23. és november 4. között üzletének kirakatában több, írott megjegyzéssel (mint pl. „A Köztársaság téri Pártház rémtettei”, „Népítélet a Köztársaság téren”) ellátott fényképet helyezett el. ÁBTL 3.1.9. V-143269/1. 29–30, 87–88.

² Gondolhatunk itt olyan kiadványokra, mint a *Hungary's fight for freedom* (New York Post, 1956) és a *Remember Hungary 1956* (Alpha Publications, 1975).

³ Az '56-os fotók felhasználásának csoportjairól: Sümegi György: A fotóhasználatról a börtönrajzokig. Forradalom képekben – avagy a képek forradalma? *Rubicon*, 2002. 11–12. sz. 48–53. Uő: Az 1956-os fotók használatáról. *Fotóművészet*, 2003. 1–2. sz. 137–141.

⁴ Lásd bővebben Müller Rolf: A megtorlás fényképei c. előadásának (Politikai helyzet és az állambiztonsági szervek Magyarországon, 1956-ban c. konferencia, ÁBTL 2006. május 2.) írott változata, megjelenés alatt hasonló című konferencia kötetben.

⁵ Lásd Hans-Michael Koetzle: *Képek és történetük 1. 1827–1926*. Budapest, Vince Kiadó, 2003. 88–97., Bogdán Melinda: A rabosító fénykép. A rendőrségi fényképezés kialakulása. *Budapesti Negyed*, 2005. 47–48. sz. 143–165.

⁶ Röviden ismerteti: Sümegi György: A Történelmi Levéltár 1956-os fényképei. In: *Fényképek 1956*. Írta és összeállította Müller Rolf és Sümegi György. Budapest. Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, 2006. XIII–XIV.

⁷ Lásd *Remember Hungary 1956* i. m. 23.

⁸ *Fényképek 1956* i. m. 18.

⁹ Lásd az *Igazság* 1956. november 2-i számának 4. oldalán olvasható rövidhíreit.

¹⁰ Csiffáry Gabriella: Budapest Főváros Levéltárának „veszélyes” képei. c. előadása a 2006 március 23–24-én Miskolcon az '56-os fotók magán- és közgyűjteményekben c. konferencián. Írott változata hasonló című konferenciakötetben megjelenés alatt. A felvételekből válogatást közöl: Jobbágyi Gábor: *Szigorúan titkos emlékkönyv 1956*. Budapest, Szabad Tér, 1998., illetve lásd még Képek a „gyűlölet” felkeltésére. Fettich László fotógyűjteménye és büntetése. In: *Naplók, interjúk '56-ról*. Összeállította és szerkesztette Sümegi György. Budapest, Enciklopédia, 2006. 161–164.